

Latvijas Zinātņu akadēmijas goda locekle Marija Šimaņska

Ilgars Grosvalds, RTU Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs, Ivans Griņevičs, biedrība "Inflanty"

Kopsavilkums. M. Šimaņskas vārds ir ierakstīts Latvijas ķīmijas vēsturē. Viņa – viena no LZA Organiskās sintēzes ķīmijas organizētājām un veidotājām, bija institūta direktora vietniece zinātniskajā darbā un organiskās katalīzes pētījumu ieviesēja Latvijā. Farmācijai un poļu kopienai Latvijā viņa palika uzticīga visu mūžu. No 1978. līdz 1994. gadam M. Šimaņska bija Latvijas Farmaceutiskās biedrības priekšsēdētāja, viena no Latvijas Poļu savienības dibinātājām. Pēc Itas Kozakēvičas negaidītās nāves 1990. gadā, arī Latvijas Poļu savienības priekšsēdētāja.

Atslēgas vārdi: M. Šimaņska, LZA Mežsaimniecības problēmu institūts, Organiskās sintēzes institūts, organiskā katalīze.

I. IEVADS

Marijas Šimaņskas, profesora Paula Kalniņa un akadēmiķa Solomona Hillera skolnieces, zinātniskais devums vislabāk izpaudies organiskajā katalīzē. Viņa minēta visās nozīmīgākajās Latvijas enciklopēdijās [1-5]. Par viņu rakstīts dažādos rakstu krājumos [6, 7, 10, 14, 15, 16, 21, 22, 24], žurnālos [8, 13, 18, 20, 23] un laikrakstos [9, 11, 12, 19]. Viņas zinātniskais devums atspoguļots monogrāfijās [25-31], 740 zinātniskos un 63 populārzinātniskos rakstos un 56 izgudrojumu autorapliecībās. 4 viņas monogrāfijas veltītas organisko vielu katalītiskai oksidēšanai [28, 29, 30, 31], 3 – analītiskai [25, 26, 27]. Šajā darbā ietverta tikai neliela rakstu atlase organiskajā katalīzē, analītiskā [32-36, 37-44], ķīmijas un farmācijas vēsturē [37, 45-59], kā arī poļu kopienas atspoguļojumā [60-63].

Marija Šimaņska dzimusi Latvijas sākuma gados, kad tā atlaba pēc I Pasaules kara, Daugavpilī 1922. gada 23. aprīlī poļu burtliča Vladislava Tarvida un viņa sievas Helenas (dzimušas Medzjūnes) ģimenē kā vienīgais bērns. Bērniņa un jaunība viņai pagāja netālu no stacijas Zaļajā ielā 96, vecāku īrētā nelielā koka namiņā bez jebkādam labierīcībām, elektrības un ūdens. Augot daudz nacionālā vidē, viņa ļoti labi iemācījās krievu valodu.

II. BĒRNĪBA

Marija mācības uzsāka Daugavpils 13. pamatskolā ar poļu mācību valodu, kuru pabeidza 1935. gadā. Mācības turpināja Daugavpils 2. ģimnāzijā, kurā bija 4 paralēlas klases: latviešu, poļu, krievu un baltkrievu. Marija mācījās poļu klasē. Viņu, tāpat kā citus klasesbiedrus, aizrāva poļu patriotiskā literatūra – Henriha Senkeviča romāni un Adama Mickeviča dzeja. Viņa bija draugos ar grāmatām, lasīja petrolejas lampiņas nepietiekamajā apgaismojumā, bojājot redzi. Lai vingrinātos latviešu valodā, pārrakstīja "Jaunāko Ziņu" rakstus, mācoties,

kā pareizi likt garumzīmes. Ģimnāziju pabeidza īsi pirms padomju okupācijas 1940. gada pavasarī, izlaiduma eksāmenos ieguva labas atzīmes algebrā, latviešu un latīņu valodā, bet ne fizikā. Sapni par augstskolu bija jāatliek, praktizējās provizora Vikentija Zeļenska aptiekā.

1. att. LPSR ZA Mežsaimniecības problēmu institūta zinātniskā līdzstrādāniece Marija Šimaņska. Portrets. Latvijas PSR, Rīga, 10.01.1957. (Foto L.Pantus no I.Griņeviča arhīva.)

Dienu pēc Latgales novada 3. vispārīgajiem dziesmu svētkiem 1940. gada 17. jūnijā Latviju okupēja Padomju karaspēks. Dzīve vairs neatgriezās vecajās slīdēs. Zeļensku aptieku nacionalizēja. M. Tarvida pārgāja darbā par reģistratori poliklīnikā un laboranti Daugavpils apriņķa aptiekā.

Izceļoties karam starp Vāciju un Padomju Savienību, vācu motorizētās vienības jau ceturtajā kara dienā, 1941. gada 26. jūnijā astoņos no rīta, strauji virzoties uz Pleskavu, sasniedza Daugavpili, pārejot Daugavu pa neskarto tiltu. Sīvas cīņas iedegās Daugavpilī, ugunsgrēkā gāja bojā vecā pilsētas daļa: stacija, bodītes, koka nameļi, arī Tarvidu ģimenes mitekļi. Sadega visa iedzīve, izglābt izdevās tikai šujmašīnu. Ģimene pārgāja uz dzīvi Rīgas ielā 74a, pie stacijas. Marija Tarvida turpināja strādāt Daugavpils apriņķa aptiekā, gūstot vajadzīgās iemaņas praksē – svēršanā un tinktūru pagatavošanā. Nostiprinājās vēlēšanās kļūt par farmaceiti.

III. STUDIJU GADI

1942. gada rudenī viņa iestājās Rīgas Universitātes Ķīmijas fakultātē, kā toreiz, vācu okupācijas laikā, bija pārdēvēta Latvijas Universitāte. Neorganiskajā ķīmijā viņu ievadīja docents Karls Štrenks un profesors Augusts Ķešāns.

Grūto materiālo apstākļu dēļ, pēc viena semestra studijām Rīgā atgriezās Daugavpilī. Turpināja strādāt Daugavpils apriņķa aptiekā [13, 14]. Iestājās poļu pagrīdes organizācijā “Armia Krajowa” par sakarnieci. Gestapo izsekoja pagrīdes organizācijas dalībniekus, kuru uzdevums bija ievākt militāra rakstura ziņas un veikt diversijas. 1943. gada 23. aprīlī M. Tarvidu apcietināja un ievietoja Daugavpils cietumā. Vēlāk viņu pārveda uz Rīgas centrālcietumu, kur strādāja par medicīnas punkta darbinieci. 1944. gada septembrī ar kuģi viņu pārsūtīja uz Gdaņsku un tālāk uz Štuthofas koncentrācijas nometni. Tuvojoties padomju armijai, 1945. gada februārī, ieslodzītos stingrā apsardzībā līdz spēku izsīkumam kājām dzina uz Lauenburgu. Šajā nāves gājienā mira latviešu nacionālās pretošanās kustības vadītājs profesors Konstantīns Čakste, pirmā Latvijas valsts prezidenta Jāņa Čakstes dēls.

Pārgājiena beigās M. Tarvide smagi saslima ar izsītu tīfu, tomēr izdzīvoja un sagaidīja atbrīvotājus. Pēc atkopšanās slimnīcā, no Bidgoščas filtrācijas nometnes 1945. gada 23. maijā atgriezās Daugavpilī [11, 14, 15]. Dzīvu satika vienīgi māti, tēvs bija gājis bojā mīnas sprādzienā.

Dzīvi vajadzēja sākt no jauna. Pēc mēneša atpūtas Marija devās uz Rīgu meklēt darbu, lai nopelnītu iztiku sev un palīdzētu mātei. Galvenajā aptieku pārvaldē viņai piedāvāja darbu, bet studijas farmācijā bija vilinošākas. Paļauties Marija Tarvida varēja tikai uz sevi, jo mātei nebija iespējas palīdzēt.

Latvijas valsts universitātes Ķīmijas fakultātē Marija atsāka pārtrauktās studijas. Cītīgi mācījās, klausījās profesora Gustava Vanaga lekcijas organiskajā ķīmijā, Paula Kalniņa heterociklisko savienojumu ķīmijā, Jāņa Maizītes – farmācijas ķīmijā un Eduarda Svirlovska – farmakognozijā. Profesors Pauls Kalniņš piedāvāja viņai darbu Latvijas Zinātņu akadēmijas Mežsaimniecības problēmu institūtā par laboranti. Viņa uzsāka darbu toreiz jaunākā zinātniskā līdzstrādnieka Solomona Hillera vadībā. Risināja jautājumu par furāna iegūšanu no furfurola. 1948. gadā S. Hillera vadībā izstrādāja diplomdarbu par furāna katalītisko oksidēšanos un beidza farmācijas nodaļu.

IV. ASPIRANTŪRA

Mariju Tarvidu norīkoja darbā Galvenajā aptieku pārvaldē par kontrolanalītiskās laboratorijas vadītājas vietnieci, kur viņa arī nostrādāja līdz 1951. gadam.

2. att. LPSR ZA Organiskās sintēzes institūta direktora vietiece, laboratorijas vadītāja, profesore Marija Šimaņska. Portrets. Latvijas PSR, Rīga, 05.01.1964. (A. Iljina foto no I. Griņeviča arhīva.)

Līdztekus strādāja Mežsaimniecības problēmu institūtā pie Solomona Hillera par laboranti [13, 14, 22, 25]. 1949. gadā iestājās neklātienas aspirantūrā. Trīs gadus pēc augstskolas beigšanas 1952. gadā aizstāvēja disertāciju “Pētījums par furfurola oksidēšanu tvaika gāzes fāzē jauktu vanādijs oksīdu klātienē” ķīmijas zinātņu kandidātes grāda iegūšanai [32]. Tajā pašā gadā parādījās M. Tarvidas pirmās zinātniskās publikācijas ar S. Hilleru [33] un P. Kalniņu [35]. Ar Emīliju Gudrinieci un Veltu Zelmeni-Vītolu Marija bija pirmās sievietes – zinātnieces, kas 1952. gadā Latvijā ieguva ķīmijas zinātņu kandidātes grādu.

Pēc disertācijas aizstāvēšanas viņa turpināja darbu Mežsaimniecības problēmu institūtā par vecāko zinātnisko līdzstrādnieci. Viņa risināja furfurola katalītiskās oksidēšanās problēmas, lai iegūtu maleīnskābes anhidrīdu. Darbs sekmējās ar rūpnieciskās ražošanas metodes izstrādāšanu un maleīnskābes anhidrīda eksperimentālā ceļa uzcelšanu Rīgas laku un krāsu rūpnīcā. Par to M. Šimaņska, A. Avots, V. Slavinska un rūpniecības darbinieki 1965. gadā saņēma Latvijas PSR Valsts prēmiju. 1955. gadā Šimaņsku ievēlēja par pantozānu saturošu izejvielu izmantošanas zinātnisko

sekretāri [13, 14, 22]. Marija apprecējās ar ķīmijas inženieri Šimaņski. Tā kā viņa dzīvesbiedre bija ļoti noslogota darbā, viņš uzņēmās dēla audzināšanu un sekošanu skolas gaitās, vadāja dēlu uz Rīgas 2. vidusskolu. Kad 1957. gada 1. janvārī nodibināja LZA Organiskās sintēzes institūtu, tā direktors Solomons Hillers izvēlējās Mariju Šimaņsku par savu tuvāko palīdzī, un 18 gadus (1957–1975) viņa izpildīja direktora vietnieces pienākumus zinātniskajā darbā.

V. ORGANISKĀS SINTĒZES INSTITŪTS

Tie bija smagi pienākumu un spraiga darba gadi. Viņa it kā bija institūta direktora Solomona Hillera ēnā, melnā darba darītāja, institūta ikdienas darba kārtotāja, atskaišu un plānu sastādītāja. Viņa apbrīnoja sava šefa darba vērienu, negaidītās idejas, spēju tās īstenot, bet reizē viņai bija jāpiedzīvo rūgti brīži, nepelnīti pārmēti, bet visu to viņa spēja paciest, izturēt ar sapratni, strādāt tālāk, lai kopējais darbs neciestu. Darbā M. Šimaņska bija lietišķa un izdarīga, reizē arī iejūtīga un izpalīdzīga, uzmundrinot darbiniekus ar labu vārdu.

1959. gadā M. Šimaņska kļuva par katalītiskās sintēzes laboratorijas vadītāju. Viņa veica farmaceitiskās rūpnīcas pusproduktu piperazīna un pirimidīna iegūšanu, izstrādāja heterociklisko savienojumu sintēzes metodes, ieviesa vairākas katalītisko procesu metodes [13, 14, 22].

1975. gadā Marija aizstāvēja ķīmijas doktora disertāciju “Skābekli un slāpekli saturošo heterociklisko savienojumu katalītiskā sintēze un pārvērtību ķīmija”, kas 1991. gadā pielīdzināts habilitētām doktora grādam.

M. Šimaņskas vadībā aizstāvētas 17 kandidāta (tagad doktora) disertācijas: A. Avota, L. Buļenkovas, J. Gavara, I. Geimanes, G. Glemītes, S. Jureles (Semonjanas), Ž. Juskovecas, A. Karmiļčikas, Dz. Kreiles, I. Lazdiņas, I. Mīlmaņa, Z. Mušas, J. Oša, E. Paulānes, M. Sīles, R. Skolmeitares, V. Stonkusa. Pieci viņas skolnieki ieguvuši prestižo habilitētā ķīmijas doktora nosaukumu: V. Slavinska, L. Leite, I. Jovele, A. Andersons un J. Goldbergs.

M. Šimaņska bijusi zinātniskos komandējumos un kongresos ASV (1972), Beļģijā (1975), Polijā (1965, 1974, 1977), Francijā un Ungārijā. Viņas vadība Rīgā regulāri notikuši simpoziji heterogenajā katalīzē, heterocikliskajā ķīmijā.

1988. gadā M. Šimaņska saņēma profesores nosaukumu, bet 1992. gadā LZA Goda locekles nosaukumu. Viņai piešķirtas Solomona Hillera (1990), Arvīda Kalniņa (1994) un Dāvida Hieronīma Grindeļa medaļas. Ieguvusi arī *Soros Professorship* emeritētās profesores nosaukumu [13, 14, 15, 22, 23].

M. Šimaņska aktīvi piedalījies ķīmijas žurnāla veidošanā. Darbojusies izdevumu “Latvijas PSR vēstu ķīmijas sērija” un “Latvijas ķīmijas žurnāla” (līdz 1990. gada beigām) redkolēģijā. Kopā ar A. Lokenbahu devusi izvērtējumu “Latvijas ķīmijas žurnāls 30 gados” [54].

M. Šimaņska nav aizmirsusi savu jaunības aizraušanos – farmāciju. 16 gadus (1978–1994) vadīja Latvijas Farmaceutisko biedrību, darbojās “Farmaceitu žurnāls” (1989 – 1993) redakcijā, organizēja un piedalījās ar referātiem Latvijas farmaceitu kongresos, mēģināja vienot farmaceitus ar ķīmiķiem – organiķiem. Piedalījās 2. Vissavienības farmaceitu kongresa organizēšanā 1974. gadā Rīgā. Latvijas farmaceitiskajā žurnālā publicējusi rakstus “Latvijas

farmakopejai 50 gadi” [52], “Latvijas farmaceitiskajā biedrībā” [53]. Pievērsusies arī praktiskiem jautājumiem “Kā likvidēt zāļu deficītu” žurnālā “Latvijas Ārsts” [58], devusi interviju “Aptiekāra svaros – godaprāts” [59]. Karolas Zelai rakstu “Farmācijas vēstures iekļaušana farmaceitiskā zinātnē” [57], kas publicēts Latvijas farmaceitu žurnālā.

3. att. Marija Šimaņskas un LPSR ZA Organiskās sintēzes institūta laboratorijas līdzstrādnieku PSRS Autora apliecība Nr. 1362733 (foto no V. Stonkus arhīva).

1995. gada 10. jūlijā pēc ilgas un grūtas slimības Marija Šimaņskas 76 gadu vecumā aizgāja aizsaulē. Viņu izvadīja no Sāpju dievmātes katedrāles Rīgā, piedaloties darba kolēģiem no Latvijas Zinātņu akadēmijas, vadībai ar LZA prezidentu Tāli Milleru priekšgalā, Organiskās sintēzes institūta, Rīgas poļu kopienai un Polijas vēstniekam Latvijā dr. J. Lindenbergam. Zemes klēpī viņa guldīta Daugavpils katoļu kapos līdzās vecākiem [15].

1998. gada 31. maijā Marijai Šimaņskai atklāja pieminekli, ko uzstādīja Daugavpils poļu biedrība “Promen” kopā ar Latvijas Farmaceitu biedrību. Pasākumu finansiāli atbalstīja AS “Grindeks”, Latvijas Organiskās sintēzes institūts, Latvijas zāļu aģentūra, Daugavpils “Viestura aptieka”, Polijas konsuls Latvijā un personīgi Valsts farmācijas inspekcijas vecākā inspektore Marija Turlaja. Uz pieminekļa poļu valodā ir uzraksts “*Honorowy Członek Akademii Nauk Lotwy profesor Maria Szymańska 23. IV 1922. – 10. VI 1995*”.

Piemīnas aizlūgums notika Daugavpils Svētās dievmātes Marijas baznīcā. Pieminekli iesvētīja priesteris Juris Mukāns. Ceremonijā runāja Latvijas Poļu savienības priekšsēdētājs

Tadeušs Ketlers, Polijas vēstniecības pirmais sekretārs Medards Maslovskis, Latvijas Organiskās sintēzes institūta direktors akadēmiķis Edmunds Lukevics, "Grindeks" padomes priekšsēdētājs Valdis Jēkabsons, Latvijas Farmaceitu biedrības

prezidents Aigars Eņiņš un "Viestura aptiekas" direktore Oflija Badune. Dziedāja Daugavpils Poļu biedrības koris "Promeņ" [19, 20].

4. att. Katalītiskās sintēzes laboratorija (1990. g. sākumā) 1. rindā: ģ.z.dr. R.Ābele, ģ.z.dr. R.Skolmeistere, lab. vadītāja ģ.z.habil.dr. M.Šimaņska, ģ.z.habil.dr. I.Jovele, ģ.z.dr. L.Golendere, ģ.z.dr. Ž.Juskoveca, 2. rindā stāv: ģ.z.dr. M. Fleišers, ģ.z.habil.dr. A.Andersons, sekr. L.Vandiša, LZA k.l. ģ.z.habil.dr. E.Ābele, ģ.z.habil.dr. L.Leite, lab. L.Aleksandrova, ģ.z.dr. D.Jansone, ģ.z.dr. V.Stonkus, ģ.z.dr. D.Feldmane (foto no OSI Katalītiskās sintēzes laboratorijas arhīva? 2012.g.).

J. Stradiņš Marijas Šimaņskas mūžu raksturo ar izjūtiem vārdiem: "Daudziem aizgājējiem ir dziži nopelni, skanīgi uzvārdi un tituli, pelnīta vai mazāk pelnīta slava, bet ir cilvēki, kuriem aizejot, pasaule kļūst it kā tukšāka, mazāk pilnvērtīga. Pane profesore Marija Šimaņska piederēja pie tādiem. Viņa bija cēluma un taisnīguma etalons daudziem, kuriem bija laime viņu pazīt. Ārēji paskarba, zemu balsi, viņa nesa sevī iecietību, godīgumu, līdzjūtību, izpalīdzību, gatavību uzpurēties. Viņa nekad nav bijusi partijas biedre, viņa bija dievticīgs cilvēks, kas ievēroja reliģijas normas arī komunisma gados. Viņa bija imūna pret dzīves netaisnībām un pārestībām, arī tām, kuras bija jāpacieš no šķietami tuvu cilvēku puses" [15].

VI.ZINĀTNISKIE DARBI

A. Katalītisko procesu pētījumi

M.Šimaņskas katalītisko procesu pētījumi veikti trīs galvenos virzienos:

1. heterociklisko savienojumu oksidēšanās reakcijas;
2. dekarbonilēšanas un hidrogenēšanas reakcijas;
3. ciklizāciju ar polāro funkcionālo grupu šķelšanos.

Pētītas skābekli un sēru saturošo heterociklisko savienojumu katalītiskās oksidācijas reakcijas. Furfurola selektīvā oksidēšanās tvaika fāzē pielietoti molibdena – vanādijs katalizatori. Ar V – Mo – P – Ti – O katalizatoru uz alumīnija panākts 70 % maleīnskābes anhidrīda iznākums. Uz šīs metodes pamata Rīgas laku un krāsu rūpnīcā 1963. gadā pirmo reizi pasaulē ieviesta moleīnskābes anhidrīda ražošana.

M. Šimaņskas vadībā veikti plaši pētījumi kopā ar L. Leiti, J. Goldbergu, R. Skolmeistari, L. Golenderi, par slāpekli saturošu metilheterociklisko savienojumu oksidēšanu tvaika fāzē ar vanādijs oksīda un fosfātu katalizatoriem. Oksidējot metildiazīdus, radītas metodes pirimidīna un piperazīna aldehīdu iegūšanai. Kopā ar Latvijas ZA Organiskās sintēzes institūta Eksperimentālo rūpnīcu un Kijevas attiecīga profila rūpnīcu izstrādāta un ieviesta ražošanā piridīnaldehīdu ražošanas tehnoloģija.

Pētīti alifātisko diamīnu, aminospiirtu un spirtu ciklizācijas reakcijas slāpekli un skābekli saturošo heterociklisko savienojumu iegūšanai. Ciklizējot polifunkcionālos alifātiskos savienojumus no dietiltriāmīna uz Al_2O_3 , ar P_2O_5 vai B_2O_3 , iegūti piperazīns un trietilēndiamīns.

Šķidrās fāzes diamīnociklizācijas katalizatora niķeļa ar 3 % Ti no dietiltriāmīna 40-100 atmosfēru spiedienā ūdeņraža atmosfērā iegūts piperazīns.

Izmantojot divfāžu sistēmas vienlaicīgu starpfāžu un metālkompleksu katalīzi, iegūti optiski aktīvi piridīna rindas spirti.

M. Šimaņska ar līdzstrādniekiem izstrādājusi furfurola un nitrofurāna rindas preparātu analīzes metodes. Kopā ar V. Egertu, J. Stradiņu sarakstījusi monogrāfiju "5-nitrofurāna rindas preparātu analītiskā noteikšana", kas iznākusi krievu valodā 1968. gadā Rīgā un angļu valodā – 1970. gadā Londonā – Ann Arborā. Attīstīti arī pētījumi gāzu – šķidrums hromatogrāfijā.

B. Pētījums ķīmijas un farmācijas vēsturē

M. Šimaņska atstājusi samērā plašu rakstu klāstu par Latvijas ķīmijas un farmācijas attīstību. Kā direktora vietniece zinātniskajā darbā, viņa apskatījusi Latvijas ZA Organiskās sintēzes institūta nodibināšanu un pirmos darbības gadus, institūta lomu Latvijas ķīmijas centra Olainē izveidošanā. Sava tiesa darbu veltīta farmācijas vēsturei – Farmakopejas 50

gadiem, farmaceitu biedrībai un tās darbībai, farmācijas vēstures iekļaušanai farmaceutiskajā zinātnē.

Rakstījusi par sev tuviem cilvēkiem – ķīmiķiem-organīķiem un farmaceitiem: akadēmiķiem Jāni Stradiņu, Solomonu Hilleru, Marģeri Līdaku, farmaceitu profesoru Jāni Maižīti [46-50], par darbābiedru – J. Goldberga, J. Joveles un R. Skolmeisteres pētījumiem.

5. att. LZA Organiskās sintēzes institūta kolektīvs 1. rindā no kreisās: V. Jēkabsons, Jūlija Ramadane, Elmārs Grēns, Ruta Paegle, Marģers Līdaks, Marija Šimaņska, Jānis Stradiņš, Irina Gončarova (foto no OSI Katalītiskās sintēzes laboratorijas).

J. Stradiņam Marija devusi šādu novērtējumu: “Bez iedzimtības gēniem, kuri sevī iekļauj apdāvinātību, Jāni Stradiņu par pētnieku ir veidojis strādīgums un zinātkāre, kas darīja viņu uzņēmīgu pret visu jauno, progresīvo, bet Stradiņu – par sabiedrisku darbinieku – savas tautas un patiesības mīlestība”.

Par S. Hilleru viņa izteikusies, ka grūti pārvērtēt viņa devumu ķīmijas zinātnes attīstībā Latvijas Zinātņu akadēmijā: “Radītas jauna tipa fizioloģiski aktīvas vielas, atklātas jaunas likumsakarības, ko ielicis S. A. Hillers, un Latvijas PSR ZA Organiskās sintēzes institūta tālākā attīstībā būs labākais piemineklis viņam.”

C. Darbība poļu kopienā Latvijā

M. Šimaņska pēc Latvijas valstiskuma atjaunošanas bija viena no Latvijas Poļu savienības dibinātājām un darbības sekmētājām. Rakstā “Arī Latvijā skan poļu valoda” rakstījusi par Latvijas Poļu savienības 5. kongresu (1994) [60], uzņemusies poļu valodā iznākošā žurnāla “Polak na Łotwie” redaktora pienākumus. Tajā publicēti M. Šimaņskas raksti par kara veterānu I Vispasaules salidojumu Polijā (1992) [61] un par Itu Kozakeviču (1992) [62] u.c. Polijas valsts prezidentam Leham Valensam viesojoties Latvijā, piedalījies viņa tikšanās reizē ar Latvijas poļu kopienu. Reprerentēja Latvijas poļu kopienu Pasaules poļu kongresā Krakovā (1992) [63]. Polijā ir izdoti raksti Marijas Šimaņskas piemiņai [64,65].

LITERATŪRAS SARAKSTS

- [1] **Stradiņš J.** Šimaņska Marija. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*, 3. sēj. Rīga, Zinātne, 1987, 460. lpp.
- [2] Šimaņska Marija. *Latvijas Padomju enciklopēdija*, 9. sēj. Rīga, Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1967, 406. lpp.
- [3] Šimaņska Marija. *Latvju enciklopēdija / galvenais redaktors Edgars Andersons*. Rockville, MD ASV : Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1962-1982-1989. R-Šm. 4. sēj., 556. lpp.
- [4] Šimaņska Marija. *Enciklopēdiskā vārdnīca*, 2. sēj. Rīga, Latvijas enciklopēdiju redakcija, 1991, 230.-231. lpp.
- [5] Šimaņska Marija. *Latvijas enciklopēdija*, 5. sēj. Rīga, V. Belokoņa izdevums, 2009, 397. lpp.
- [6] *Институт органического синтеза Академии наук Латвийской ССР. Хронологический и систематический указатель трудов (1957-1971)*, Рига, 1974. 398 с.
- [7] Mērķa formula : [Par LPSR ZA Organiskās sintēzes inst. direktora vietn. zin. darbā M.Šimaņsku]. Paraksts: S.I. *Dzimtenes Balss*, 1975, 3.apr.
- [8] **Страдынь, Я.П.** Мария Владиславовна Шиманская : [К 60-летию со дня рождения зав. лаб. каталит. синтеза Ин-та орган. синтеза АН ЛатвССР] / Я.П.Страдынь, Л.Я.Лейтис. *Химия гетероциклических соединений*, 1982, N 7, с.996-997.
- [9] **Gerts, O.** Godam dzīvojuši - godam sveikta : [Sakarā ar LPSR ZA Organiskās sintēzes inst. katalītiskās sintēzes laborat. vad. M.Šimaņskas 60.dzimš. dienu]. *Сіпа*, 1982, 7.maijs.
- [10] **Шиманская Мария Владиславовна.** Сведения об авторах книги. В кн. *С.А. Гиллер. Жизнь и научная деятельность*, Рига, Зинатне, 1982, с. 389.
- [11] **Stradiņš J.** Lappuses biogrāfijā [Par M. Šimaņsku]. *Tautas kalendārs*, 1985. Rīga, 156.-159. lpp.
- [12] **Gavare A.** "Nekā neparasta"? : [Par antifašist. pagrīdes grupas Daugavpilī dalīb. M.Šimaņsku]. *Сіпа*, 1983, 1.febr.
- [13] **Stradiņš Jānis.** Piemiņas vārdi LZA Goda loceklei profesorei [ķīmiķei] Marijai Šimaņskai : (1922.23.04. - 1995.10.07) *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1995, n 5/6. -- 96. lpp. (Humanitārās zinātnes ; A daļa).

- [14] **Stradiņš J.** Profesores Marijas Šimaņskas mūžs un devums ķīmijā : [Par ķīmijas prof. (1922-1995)] / J.Stradiņš, A.Andersons, L.Leite. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, 1995, Nr. 5/6 139.-143. lpp.
- [15] **Stradiņš J.** Marijas Šimaņskas mūžs un zinātniskā darbība. Grām.: No Grindeļa līdz mūsdienām, Rīga : Nordik, 1996 (r/a "Latvijas karte" : Premo : RPT). 246.-259. lpp.
- [16] **Ozoliņa Valda.** Augstskolu mācību spēku saistība ar Daugavpili : Bibliogr.: 57 nos. *Acta Latgalica*, 1997, 9.[sēj.] 247.-258.lpp.
- [17] **Ozoliņa Valda.** Professore Marija Šimaņska - pasaulē pazīstama ķيميķe : [Sakarā ar M.Šimaņskas (1922-1995) 75.dz.d.] *Latgales Laiks*, 1997, 23.apr. 8.lpp.
- [18] **Zariņa O.** Professori Mariju Šimaņsku atceroties : [Sakarā ar ķīm. prof. (1922-1995) 75.dz.d.] *Materia Medica*, 1997, Nr. 4, 33. lpp.
- [19] **Baranovska Inese.** Daugavpilī atklāts pieminēklis profesorei Marijai Šimaņskai : [Par ķīmijas zinātni dr., Latvijas Poļu sav-bas priekšsēd.] *Latgales Laiks*, 1998, 6. jūn. 4. lpp.
- [20] **Vikсна Arnis.** Atklāts pieminēklis [profesorei Marijai Šimaņskai Daugavpilī] : [1922-1995] *Materia Medica*, 1998, Nr. 6/7 44. lpp.
- [21] **Stradiņš Jānis.** *Latvijas Zinātņu akadēmijai 50 gadi : 2 daļās*, 1. d.: , Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. Rīga : Zinātne, 1998 : a/s "Kvadra Print" : a/s "Paraugtipogrāfija". 710 lpp. [Par M. Šimaņsku (Tarvidu) 160., 172., 238., 248., 291., 293., 303., 393., 466., 551., 573., lpp.)
- [22] **Stradiņš Jānis.** Katalīzes pētījumu aizsācēja un Polijas patriote (Marija Šimaņska 29.04.1922.-10.07.1995). Latvijas Organiskās sintēzes institūts 50 : pirmais pusgadsimts un nākotnes meti / J. Stradiņa un O. Pugoviča red. Rīga : Latvijas Organiskās sintēzes institūts : Zinātne, 2007, 318 lpp., [Par M. Šimaņsku, 285.-288. lpp.]
- [23] **Leite Ludmila.** Mariju Šimaņsku atceroties : [Latvijas Zinātņu akad. gada locekles, ķīmijas prof. (1922-1995) piemiņai] / Ludmila Leite. *Materia Medica*, 2007, Nr.4, 47.lpp.
- [24] **Grosvalds Ilgars.** Latvijas sievietes ķīmijā / Ilgars Grosvalds, Ivan Grinevich.. [Par Mariju Šimaņsku] Bibliogr.: 19.-31.lpp. Kopsav. angļu, krievu val. *Rīgas Tehniskās universitātes zinātniskie raksti. 8.sērija, Humanitārās un sociālās zinātnes, 18. sēj. (2011)*, 33.-37. lpp.
- M. Šimaņskas publikācijas
- [25] **Шиманская М.В., Славинская В.А.** Аналитическое определение фурфурола. Рига, АН Латв. ССР, 1961., 184 с.
- [26] **Эгерт В. Э., Страдынь Я. П., Шиманская М. В.** Методы аналитического определения соединений 5-нитрофуранового ряда / В. Э. Эгерт, Я. П. Страдынь, М. Шиманская ; под ред. С. А. Гиллера; АН ЛССР. Ордена Трудового Красного Знамени ин-т орган. синтеза. Рига : Зинатне, 1968. 174 с. : рис., табл. ; 22 см. Библиогр.: с.158-163 (194 назв.). Резюме на англ. яз.
- [27] **Egerts, J. Stradins and M. Shimanska.** Analysis of 5-nitrofurane derivatives [by] V. Egerts, J. Stradins and M. Shimanska. Edited by S. A. Hiller. Translated by J. Schmorak., London Ann Arbor, 1970, 167 p.
- [28] *Гетерогенный катализ в реакциях получения и превращения гетероциклических соединений: Всесоюз. симпозиум 9-11 апр. 1969 г.: (Тезисы докладов): Секция орган. катализа науч. совета по проблеме "Катализ и его промышленное использование"* / Ордена Трудового Красного Знамени ин-т орган. синтеза АН ЛССР ; [Под ред. М.В. Шиманской]. Рига, 1969. 48 с.
- [29] *Гетерогенный катализ в реакциях получения и превращения гетероциклических соединений : [сборник статей] / ред. коллегия: С. А. Гиллер, М.В. Шиманская и др. ; АН ЛатвССР. Ордена Трудового Красного Знамени ин-т орган. синтеза.* Рига : Зинатне, 1971. 259 с.
- [30] *Каталитический синтез и превращения гетероциклических соединений : гетерогенный катализ : [сборник статей] / АН ЛатвССР. Ин-т орган. синтеза ; [ред. коллегия: С. А. Гиллер, В. Б. Казанский, А. В. Машикина, М. В. Шиманская, Л. Я. Лейтис].* Рига: Зинатне, 1976. 247 с.
- [31] *Гетерогенный катализ в химии гетероциклических соединений : Тез. докл. III Всесоюз. симпозиума / АН ЛатвССР. Ин-т орган. синтеза ; [Редкол.: М.В. Шиманская (отв. ред.) и др.].* Рига : Зинатне, 1981. 210 с.
- [32] *IV Всесоюзный симпозиум "Гетерогенный катализ в химии гетероциклических соединений" : тезисы докладов / АН СССР. Науч. Совет ГКНТ СССР "Катализ и его промышленное использование". Науч. Совет АН СССР по катализу, АН ЛатвССР. Ин-т орган. синтеза, Латв. респ. правл. ВХО им. Д. И. Менделеева.* Рига, 1987, 223 с.
- [33] *Catalysis in heterocyclic chemistry : abstracts [from the] workshop [held on] 17-18 March 1993, Riga / Latvian Institute of Organic Synthesis, [Latvian Catalysis Club] ; comp. by M. Shymanska.* Riga : Latvian Institute of Organic Synthesis, 1993. 44 p.
- [34] *Успехи гетерогенного катализа в химии гетероциклических соединений*, Рига, 1984.
- [35] **Шиманская М.В., Юсковец М.Г., Стоккус В.В., Славинская В.А., Крейле Д.Р., Авотс А.А.** Контактные реакции фуреновых соединений. Риги, Зинатне, 1985, 301 с.
- [36] **Шиманская М.В., Лейтис Л.Я., Сколмейстере Р.А., Иовель И.Г., Голендер Л.О.** Ванадиевые катализаторы окисления гетероциклических соединений / М.В. Шиманская, Л.Я. Лейтис, Р.А. Сколмейстере, И.Г. Иовель, Л.О. Голендер ; АН ЛатвССР. Институт органического синтеза. Рига : Зинатне, 1990. 253 с.
- [37] *Основные направления развития фармации: тезисы докладов II съезда фармацевтов Латвийской ССР* / [редколлегия: М.В. Шиманская (отв. ред.)]; Республиканское научное общество фармацевтов Латвийской ССР. Рига: Министерство здравоохранения ЛатвССР, 1984. 394 с.
- [38] **Шиманская Мария.** Каталитический синтез и механизм контактных превращений кислорода и азотосодержащих гетероциклических соединений : (02.0003) / Мария Шиманская ; АН ЛатвССР. Отд-ние хим. и биол. наук. Рига, 1975, 70 с.
- Raksti organiskajā katalīzē un analītikā
- [39] **Тарвид Мария.** Исследования в области парофазного окисления фурфурола кислородом воздуха под разными смешанными ванадиево-окисными катализаторами. Автореферат дисс. на соискание учён. степени канд. хим. наук. Рига, Институт лесохоз. проблем АН Латв. ССР, 1952, 32 с.
- [40] **Гиллер С. А., Тарвид М. В.** Каталитическое парофазное окисление фурена кислородом воздуха. Изв. АН Латв. ССР, 1952, №10, с. 89-92.
- [41] **Тарвид М. В., Гиллер С. А., Калныньш П. Ф.** Каталитическое окисление фурфурола в парозащитной фазе кислородом воздуха. Изв. АН Латв. ССР, 1952, № 10, с. 57-38.
- [42] **Шиманская М. В.** Каталитический синтез и механизм константных превращений кислород- и азотосодержащих гетероциклических соединений. Автореферат дисс. на соискание учён. степени докт. хим. наук. Рига, Институт органического синтеза АН Латв. ССР, 1975, 70 с.
- [43] **Šimaņska M.** Skābekli saturošie heterocikli / M. Šimaņska, A. Kārklīņa. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, 1991, Nr. 2, 247.-248. lpp.
- [44] **Andersons A.** Gāzu hromatogrāfiska piperazīna ražošanas un kvalitātes kontrole / A. Andersons, P. Mekšs, S. Somonjana, M. Šimaņska. *Latvijas Farmaceutiskais žurnāls*, 1991, Nr. 3/4, 16.-43. lpp.
- Raksti ķīmijas un farmācijas vēsturē
- [45] **Шиманская М. В.** Создание и первые годы деятельности Института органического синтеза АН Латв. ССР. В кн. С. А. Гиллер *Жизнь и научная деятельность*. Рига, Зинатне, 1932, с. 29-44.
- [46] **Šimaņska M.** Izcilo zinātnieku atceroties : [Sakarā ar ķيميķi Solomona Hillera 70.dz.d. (1915-1975)] *Veselība*, 1985, Nr.2, 13.lpp.
- [47] **Šimaņska M.** Mērķtiecība : [Sakarā ar Margēra Līdakas 60. dz. dienu (1915-1975)] *Veselība*, 1988, Nr. 5, 6. lpp.
- [48] **Šimaņska M.** Jānis Stradiņš (Biogrāfiskā apcere). Grām. *Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiskais Jānis Stradiņš. Biobibliogrāfija*. Rīga, Latvijas akadēmiskā bibliotēka, 1993, 9.-37. lpp.
- [49] **Šimaņska Marija.** Professor Jānis Stradiņš – Lebenslauf und Wissenschaftliche Tätigkeit / Marija Šimaņska, Juris Salaks. Bibliogr.: 77 nos. *Acta Medico-Historica Rigensia*, 1994, 2.sēj. -- 345.-372. lpp.
- [50] **Jaunsila V., Šimaņska M., Stradiņš J.** Jānis Maižīte un viņa ieguldījums Latvijas farmācijas attīstībā. Grām. : *No Grindeļa līdz mūsdienām*. Rīga, Nordik, 1996, 108-117. lpp.
- [51] **Шиманская М. В., Страдынь Я. П.** Академия наук Латвийской ССР в становлении химического производственного комплекса в Олайне. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis*, 1986, Nr. 11, 42.-43. lpp.
- [52] **Šimaņska M.** Latvijas farmakopijai 50 gadi. Kopsav. angļu, kr. *Latvijas Farmaceutiskais žurnāls*, 1990, Nr.1/2, 60.-71.lpp.
- [53] **Šimaņska M.** Latvijas Farmaceutiskajā biedrībā. *Zinātnes Vēstnesis*, 1990, Nr. 6, jūn., 15.lpp.
- [54] **Šimaņska M.** Latvijas Ķīmijas žurnāls 30 gados / M. Šimaņska, A. Lokenbaha. *Latvijas Ķīmijas žurnāls*, 1991, Nr. 5, 515.-517. lpp.

- [55] **Šimaņska M.** Latvijas farmaceitiskajā biedrībā. *Latvijas Farmaceutiskais Žurnāls*, 1991, Nr. 1, 28.-29. lpp.
- [56] **Šimaņska M.** Latvijas farmaceitiskajā biedrībā. *Zinātnes Vēstnesis*, 1990, Nr.6, Jūn., 15.lpp.
- [57] **Zalai Karoly.** Farmācijas vēstures iekļaušana farmaceitiskajā zinātnē : [Ung. aut. Raksts / tulk. **M. Šimaņska.** *Latvijas Farmaceutiskais Žurnāls*, 1991, Nr. 2, 24.-30. lpp.
- [58] **Šimaņska Marija.** Kā likvidēt zāļu deficītu? : [Par farmaceitu darbu] *Latvijas Ārsts*, 1990, Nr.3, 78.-79.lpp.
- [59] **Šimaņska Marija.** Aptiekāru svaros - godaprāts : [Saruna ar Latv. farmaceitu zin. b-bas priekšsēd. M.Šimansku] / Pierakst. Mariss Andersons. *Cīņa*, 1989, 27.okt.

Raksti par poļu kopieni

- [60] **Šimaņska Marija.** Arī Latvijā skan poļu valoda : [Par Latv. Poļu savbas 5.kongr. : Rīga] *Neatkarīgā Cīņa*, 1994, 17. febr.
- [61] **Szyman'ska Maria.** Pierwszy S'wiatowy Zjazd Kombatantow w Polsce : [par kara veterānu I Vispas. salidojumu Polijā] *Polak na Lotwie*, 1992, Nr. 4 14.-15. lpp.
- [62] **Szyman'ska Maria.** Odsłonie' ty pomnik... : [par pieminekļa atklāšanu polit. un sabiedr. darbin. Itai Kozakevičai (1955-1990) Rīgā] *Polak na Lotwie*, 1992, Nr. 4, 11. lpp.
- [63] **Szyman'ska Maria.** S'wiatowy Zjazd Polonii i Polakow z zagranicy : [par Pasaules Poļu kongr. Krakovā] *Polak na Lotwie*, 1992, Nr.5 23.-25. lpp.

Raksti par Mariju Šimaņsku poļu valodā

- [64] Stradins J., Andersons A., Leite L., Czerwenka M. Pamieci profesor Marii Szymanskiej: w 75 rocznice urodzin. *Orbital: Wiadomosci i inform.* 1997. gada (4), 212-214.
- [65] Stradins J.; Andersons A., Leite L., Czerwenka M. Pamieci profesor Marii Szymanskiej: w 75. rocznice urodzin. *Wiadomosci chemiczne* 1997. gada, 51 (5-6), 419-426.

Igars Grosvalds. Born: July 21, 1927, Lawrence, USA. Education Leningrad institute of Industry, 1957. Dr.sc.ing. Rīga Polytechnical Institute, 1975. Experience: senior engineer and researcher Riga Polytechnical Institute, Riga Technical University, 1970-1993. Head of Latvian Museum of the History of Chemistry, 1997-2011. Professional Membership: Member of Latvian Association of History of Science, 1962. Secretary of Latvian Association of History of Science, 1994. The First Honorary of Latvian Association of History of Science, 1992.

Address: 4, Kronvalda boulevard, Riga, LV-1586, Latvia. Phone +371 28372422.

Ivans Grīnevičs. Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā ieguva piecgadīgo augstāko izglītību lauksaimniecības mehanizācijas specialitātē (1984, inženieris-mehāniķis), Latvijas Lauksaimniecības universitātes aspirantūras absolvēšanas rezultātā ieguva inženierzinātņu maģistra grādu (1992). Ievēlēts par Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas biedru (2010).

Mācījās un vairākkārt papildinājās Vācijas Federatīvā Republikā (no 1992). Vairāk par trīs simti rakstu autors un līdzautors angļu, poļu, krievu, latviešu, lietuviešu, igauņu un baltkrievu valodā.

Address: Association „Inflanty”, Kurzemes prospekts 88 - 11, Riga, LV-1069, Latvia; Phone + 371 67421472; e-mail: biedriba_inflanty@inbox.lv

Ilgar Grosvald, Ivan Grīnevičs. Honorary Member of the Latvian Academy of Sciences Mary Shimanska

Remembering Latvian women scientists, we can not ignore a true patriot of Latvia and Poland Vladislavovna Mary Szymanski. Convicted during the German occupation of World War II, she experienced the horrors of the Stutthof death camp, managed to survive and achieve its objective - to obtain a higher pharmacological education. Maria Szymanski name inscribed in the history of Latvia's chemistry. It - one of the organizers and founders of the Institute of Organic Synthesis, Latvian Academy of Sciences. Was Deputy Director for Science and the founder of Organic Catalysis Research in Latvia. Throughout his life was devoted to pharmacology and the Polish community in Latvia. From 1978 to 1994 was chairman of the Mary Shimanska Latvian pharmaceutical company, one of the founding chairman and the Union of Poles in Latvia.

Илгар Гросвальд, Иван Гриневи́ч. Почётный член Латвийской академии наук Мария Шиманская

Вспоминая латвийских женщин-учёных, нельзя пройти мимо истинного патриота Латвии и Польши Марии Владиславовны Шиманской. Осуждённая во время немецкой оккупации во время второй мировой войны, она познала ужасы Штуттофского лагеря смерти, сумела выжить и достичь поставленной цели – получить высшее фармакологическое образование. Имя Марии Шиманской вписано в историю латвийской химии. Она – одна из организаторов и создателей Института органического синтеза Латвийской академии наук. Была заместителем директора по научной работе и основоположницей исследований органического катализа в Латвии. Всю свою жизнь была предана фармакологии и польской общине Латвии. С 1978 по 1994 годы Мария Шиманская была председателем Латвийского фармацевтического общества, одной из учредительниц и председателем Союза поляков Латвии.